

Obzor znovu nalezený – bádání o vysněném Tibetu¹

Jana Rozehnalová

V současnosti patří bádání o západních představách o Tibetu a tibetském buddhismu mezi aktuální témata religionistických studií. Předmětem zájmu badatelů v tomto oboru jsou „obrazy tibetského buddhismu na Západě“, čili různé podoby, které tibetský buddhismus nabyl na své cestě k západním vyznavačům. Jak různorodé a paradoxní mohou být, si uvědomíme, sledujeme-li dlouhou historii objevo-
vání Tibetu od prvních cest křesťanských misionářů, kteří v „lamaismu“ spatřovali dáblský plod, přes romantické blouznění hledačů „Pravdy“ až po hollywoodské zpracování životních osudů 14. dalajlamy.

Následující text je jen stručným uvedením do problematiky, předkládá přehled a určité zhodnocení nejvýznamnějších studií věnovaných tomuto tématu a snaží se naznačit, jaký vývoj v bádání se na tomto poli odehrál. Zájemce o konkrétní, výše zmíněné obrazy tibetského buddhismu odkazují na svou diplomovou práci „Obraz tibetského buddhismu v českém kulturním prostředí“, kterou jsem zpracovala na Ústavu religionistiky FF MU pod vedením doc. PhDr. Luboše Bělky, CSc.

Tibet byl a dosud je nejčastěji spojován s přívlastky „tajemný“, „mystický“, „duchovní“, a to nejen v kontextu příběhů Lobsanga Rampa, ale i v odborných pracích orientalistů, jakým byl například Vincenc Lesný (1882–1953):

„V Tibetě, v němž velebnost přírody se snoubí s groteskností, v němž vše vyrůstá do extrémů, musí člověk při macešských životních podmínkách těžce zápasit, aby se uhájil. A proto je v tibetském buddhismu, který člověka tak zcela ovládl, jako v žádném jiném kraji, tolik často protichůdných prvků: víra v duchy a strach před nimi, víra v nadpřirozené a bázeň z něho, mystika a z ní vyvěrající symbolismus, ritualismus a v něm bohatá honosivost, pověřivost a nadevše pevná víra v magické schopnosti, které člověku bohové propůjčují. A nade vším se vznáší tajemnost!“²

Západní představy o tibetském buddhismu prodělaly dlouhý vývoj od zpráv prvních křesťanských misionářů na počátku 17. století až po současnost. Velkým předělem se však v tomto vývoji stala čínská okupace, která přiměla řadu Tibetanů opustit svou vlast a hledat útočiště na Západě. Nepřicházejí však do prostředí ne-
tknutého a neutrálního, ale jsou konfrontováni s představami, ideály a očekávaními, s nimiž jsou nuceni se vyrovnat. Právě příchod tibetského buddhismu na Západ upozornil tibetology a orientalisty na tradovaná klíšé, jimiž byl tibetský buddhismus v západní imaginaci svazován.

1 Tento text vznikl s podporou grantu GAČR (2003–2005) „Orientalismus a jeho vliv na konverzi k asijským náboženstvím: akulturace buddhismu a hinduismu v České republice“ č. 401/03/1553.

2 Vincenc Lesný, *Buddhismus*, Olomouc: Votobia 1996, str. 375.

Pokusy pojmenovat tento směr bádání určitým, nejlépe jednoslovným, výrazem se neujaly, proto se často používají pro označení západních představ o Tibetu metafory jakou je „mýtus Šangri-la“³, „imaginární“ Tibet⁴ či „rampaismus“⁵. Ani jeden z těchto termínů neodráží zcela přesně celé spektrum vztahů Západu k tibetskému buddhismu. Dalším z problémů tohoto studia je obrovská šíře témat a množství materiálu, které je obtížné zpracovat – tibetský buddhismus je specifickým způsobem vylíčen nejen v cestopisech, beletrii – zde snad největší vliv měl román Jamese Hiltona *Ztracený obzor*⁶, – filmech, ale tibetské motivy se objevují i v reklamě a komerční sféře vůbec.

Ačkoliv studium těchto různých „Tibetů“ vrcholilo až v devadesátých letech 20. století, první náznaky kritického přístupu k západním představám o Tibetu se objevují již v první polovině sedmdesátých let 20. století a přicházejí z oblasti antropologie.

Šangri-la jako nebezpečná iluze

První vlašтовkou, která ohlásila pozdější důkladné bádání o podobách tibetského buddhismu na Západě, byl článek antropologa Agehananda Bharati „Fictitious Tibet: The Origin and Persistence of Rampaism“.⁷ Bharati v něm věnuje pozornost nárůstu „pseudo-orientalizace“ a zvláště „pseudo-buddhismu“ a „pseudo-tibetismu“ v Evropě a Americe. Na mušku si bere především britského autora knih o Tibetu Lobsanga Rampa alias Cyrila Hoskina (1910–1981)⁸, který svá díla prezentoval jako autobiografii. Série příběhů Lobsanga Rampa vypráví o tom, jak se z malého tibetského chlapce stal lékař a vysoce postavený lama předurčený k velkým úkolům. V dospělosti studoval západní medicínu v Číně, za války se dostal do japonského zajetí, odkud uprchl do Ruska. Po mnohých peripetiích se Rampa usadil v Británii, kde, jak sám píše, převzal tělo obyčejného občana Hoskina, protože jeho vlastní, „tibetské“ tělo už bylo příliš zničené. Všech devatenáct dílů své „autobiografie“ autor prohlašoval až do své smrti za naprosto pravdivé.

Rampovy romány, z nichž nejznámější je pravděpodobně *Třetí oko*⁹ (odehrávající se v Tibetu), přispívají k vytváření naprosto mylných představ o tibetské kultuře, které však na Západě zdomácněly a našly zde velmi živnou půdu pro svůj další rozvoj. Celou tuto tradici o „fiktivním Tibetu“ označuje Agehananda Bharati termínem „rampaismus“, tedy psaní o „falešném“ Tibetu.¹⁰ Bharatiho přístup k „rampaismu“ je upřímně rozezlený, tím spíše, že vytrvale odolává negativním posudkům ze strany vědců a úspěšně se etabloval na knižním trhu. O tom, že se Rampa trefil do

3 Tsering Shakya, „Tibet and the Occident. The Myth of Shangri-la“, *Tibetan Review* 1992 / 1, 27, str. 13–16.

4 Shakya, „Tibet and ...“.

5 Agehananda Bharati, „Fictitious Tibet: The Origin and Persistence of Rampaism“, *Tibet Society Bulletin* 7, 1974. Převzato z internetu <http://serendipity.magnet.ch/baba/rampa.html> (9. 1. 2001).

6 James Hilton, *The Lost Horizon*, London 1934, česky *Ztracený obzor*, Praha, Odeon 1970.

7 Bharati, „Fictitious Tibet ...“.

8 Bharati uvádí jako Rampovo občanské jméno Cyril Hoskins, ovšem podle Donaldalopeze se Rampa jmenoval Cyril Hoskin (srov. Donald Lopez, *Prisoners of Shangri-la, London & Chicago: The University of Chicago Press* 1998, str. 99). Přidržím se Lopezovy verze, tedy Hoskin.

9 *Lobsang Rampa, The Third Eye*, London: Secker & Warburg 1956. Česky vyšlo pod názvem *Třetí oko*, Praha: Trigon 1. vyd. 1992, dotisk 1994 a 1995, 2. vyd. 1996.

10 Bharati, „Fictitious Tibet ...“.

vkusu čtenářů, svědčí počet vydání jeho knih a množství překladů. Do roku 1974 se například v Británii prodalo osmdesát tisíc výtisků, v Německu téměř sto tisíc.¹¹

Bharati odhaluje kořeny rampaismu v theosofickém hnutí, především v díle Heleny Blavatské (1831–1891) *Tajná nauka*. Jako antropolog kritizuje u těchto autorů především neznalost pramenných jazyků, na což upozorňují později i další badatelé. Bharati však na rozdíl od Lopeze či Bishopa nepokládá „kreténské výmysly“, jak označuje Rampovy knihy, za hodné studia, spíše volá po odhalení pravdy. Na obranu „skutečného“ Tibetu mají vystoupit lamové, vedoucí buddhistických center na Západě, kteří šířením podložených informací mohou podkopat kořeny rampaismu.

Bharati svým článkem sice poukázal na existenci mýtů o Tibetu, ale jeho negativní postoj k nim nemohl vést k dalšímu objektivnímu studiu těchto představ, jejich zdrojů a proměn. Počátky bádání o západních představách o Tibetu tedy znamenala snaha „očistit“ skutečný tibetský buddhismus od fantazií, které se měly pod tíhou vědeckých argumentů rozplynout.

Ovšem Bharatiho představa o „podkopání“ těchto mýtů ze strany představitelů tibetského buddhismu se ukázala jako scestná. Bharati do své úvahy totiž nezahrnul politické aspekty tibetské otázky, která staví exilové Tibetany do nelehké role. Chce-li Tibet získat opět svou nezávislost či alespoň určitou míru autonomie, musí se ucházet o podporu Západu, kde se však setkává s „rampaismem“, se svým podivuhodným dvojníkem. Za této nesnadné situace není primární snahou Tibeťanů bojovat se svým vlastním, byť pokřiveným odrazem. Ve skutečnosti došlo k tomu, že „autentický“ tibetský buddhismus do jisté míry využívá těchto idealizovaných představ k upoutání pozornosti Západu k současným politickým problémům.

Politické aspekty západního přístupu k Východu či Orientu obecně odkryl o čtyři roky později Edward Said ve dnes již klasické studii *Orientalism. Western Conceptions of the East*.¹² Said ve své práci předložil analýzu západních představ o Blízkém Východě, kterou postavil na důkladné literární kritice odborné literatury i beletrie. Saidova práce otevřela nové perspektivy bádání s využitím široké škály materiálů (odborných textů, literatury, ale také uměleckých děl). Na tomto poli již pochopitelně není možné kritizovat „nevědeckost“ autorů. Saidovým cílem již nebylo ukázat Orient „jaký ve skutečnosti je“, ale poukázat na historické okolnosti a příčiny vzniku obrazu Orientu v západní kultuře.

V Saidových stopách se vydal Peter Bishop v publikaci *Myth of Shangri-la*,¹³ v níž sleduje formování západních představ o Tibetu z cestopisných zpráv. Zprávy cestovatelů do Tibetu nepředstavovaly pouhé popisy reality. Slova cestovatelů měla tvořivou sílu, na stránkách jejich knih se rodil Tibet – střecha světa, země bohů, démonů a duchovních sil.

11 Bharati, „Fictitious Tibet: The Origin and Persistence of Rampatism“, Tibet Society Bulletin 7, 1974. Přeuzato z internetu <http://serendipity.magnet.ch/baba/rampa.html> (9. 1. 2001).

12 Edward W. Said, *Orientalism. Western Conceptions of the East*, New York: Pantheon 1978.

13 Peter Bishop, *Myth of Shangri-la: Tibet, Travel Writing and Western Creation of Sacred Landscape*, Berkeley: University of California Press 1989.

Na počátku devadesátých let 20. století upozornil na existenci „dvou Tibetů“ – skutečného, geografického na jedné straně a imaginárního na straně druhé – Cchering Šakja¹⁴ v článku „Tibet and the Occident. The Myth of Shangri-la“.¹⁵ Cchering Šakja zde hledá příčiny západní nečinnosti v otázce čínské okupace Tibetu. Jako jeden z hlavních důvodů, vedle snahy udržet obchodní styky s Čínou, uvádí právě západní představy o Tibetu. Představa Tibetu na Západě je totožná s mytickou blaženou zemí Šangri-la, kterou popsal ve svém románu *Ztracený obzor* James Hilton. Západ necítí potřebu bránit skutečný Tibet před destrukcí, protože Tibet byl „znovuzrozen na Západě“. Podle Šakji je tak skutečný, geografický Tibet podřízen svému západnímu imaginárnímu sourozenci. Jednou z příčin této mytologizace Tibetu je podle Šakji skutečnost, že Tibet nebyl nikdy kolonizován žádnou západní zemí. Proto se stal vytouženou Šangri-la, která překrývá skutečné problémy současného Tibetu. Aby začala být tibetská otázka brána vážně, musel by být Tibet osvobozen od „mýtu Šangri-la“.

Šakja také upozorňuje na další rovinu působení „mýtu Šangri-la“, která dosud nebyla v literatuře reflektována. Totiž zpětný vliv těchto západních představ na samotné Tibetany, kteří jím mohou být „svedeni“. V zájmu propagace tibetského politického boje se podřizují západním představám o „mystickém“ Tibetu.

Zatímco Bharati byl upřímně rozhořčen „rampaismem“ z čistě vědeckých důvodů, Šakja upozorňuje na politický dopad západních představ o Tibetu. Imaginární Tibet prokazuje skutečnému Tibetu medvědí službu. Zatímco imaginární, vysněný Tibet se těší pozornosti Hollywoodu, na skutečný Tibet dopadají těžké rány čínské politiky.

Bharati i Šakja pokládají „rampaismus“ či „mýtus Šangri-la“, jak tento fenomén nazývají, za velmi nebezpečný. Tibet by měl být „demytologizován“, zbaven těchto představ, které mu Západ přisoudil. Oba k tomu mají své důvody. Stane-li se Tibet v očích Západu „normální“ zemí bez jakési aureoly posvátna, získá tím i prostor samostatně jednat a projevit se. Bharati by za takových okolností nemusel věnovat úsilí vyvracení „bludů“ rampaismu, který svými barvitými projevy představuje velkou konkurenci náročným vědeckým textům. Podle Šakji by odstranění Šangri-la ze scény učinilo z tibetské otázky konečně reálný politický problém, který je třeba řešit. Představa Tibetu jako ztracené Šangri-la tak odvádí pozornost Západu kamsi daleko za obzor všedního dne, od utrpení skutečného Tibetu do snové říše věčného mládí.

Šangri-la jako předmět bádání

Bádání o obrazech Tibetu na Západě se postupně vzdalovalo srovnávání s Tibetem skutečným. Ostatně krásy Tibetu, vylíčené ve starších cestopisech, se začaly pod tvrdým tlakem Číny ztrácet jako kontury na očouzené thangce.

14 Přiklonila jsem se k české transkripci jména „Tsering Shakya“ v podobě „Cchering Šakja“ podle úzu zavedeného Josefem Kolmašem. (Viz *Dodatky ke knize Cipön Wangthug Dedän Žagabpa, Dějiny Tibetu, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2000, str. 388–390.*) Ačkoliv lze chápat počesťování asijských jmen také jako jeden z projevů orientalismu, ospravedlněním české transkripce je usnadnění výslovnosti daného jména.

15 *Shakya, „Tibet and ...“.*

Ukázalo se, že hranice mezi tím, co je „skutečně tibetské“ a co je plodem západní fantazie, jsou velmi neostře. Odrazem toho jsou například knihy Alexandry David-Néelové (1868–1969),¹⁶ která v Tibetu byla, cestovala, psala o buddhismu, ovšem v některých případech je velmi těžké odlišit realitu od fikce. Badatelé, především Lopez, si tuto skutečnost uvědomili a jejich práce již nabírá poněkud jiný směr.

Studium cestopisů totiž ukázalo, že oddělení pravého jádra „skutečného cestopisu“ od literární fabulace není snadné a vodítkem není ani skutečnost, zda autor v Tibetu byl či nikoli. „Imaginární“ Tibet přestal být vnímán jako škodlivá fikce, ale jako odraz západních tužeb a představ, které určuje vztah západního autora k tibetskému buddhismu.

Ten byl také formován historickými okolnostmi, které odlišují Tibet od ostatních zemí „Orientu“ – jak ve smyslu geografickém, tak přeneseném.

Šakja i Bharatí věnovali pozornost spíše negativním důsledkům „mýtu Šangri-la“ a volali po „demytologizaci“ Tibetu. Aby mohl žít skutečný Tibet, měl být jeho imaginární dvojník odhalen a zneškodněn. Západní představy o Tibetu ještě nepokládali za fenomén hodný vědeckého studia.

Tím se stávají až v díle Petera Bishopa *Dreams of Power. Tibetan Buddhism and the Western Imagination* z roku 1993.¹⁷ Bishop zde odkrývá různé aspekty západního pohledu na Tibet a analyzuje onen Šakjův „imaginární“ Tibet z hlediska hlubinné psychologie. V centru jeho zájmu leží problémy přenosu systému poznatků z jednoho kulturního prostředí do jiného.

Bishopův pohled na náboženství, tedy i na tibetský buddhismus, je psychologický, chápe jej jako zdroj a projev imaginace, jako produkt duše či fantazie.¹⁸ Dospívá k závěru, že při setkávání Východu se Západem se projevuje odmítání rozporů a temných stránek tibetského buddhismu. Z tibetského buddhismu je na Západě prezentována zejména jeho „hodná“, pozitivní část, zatímco děsivé a temné aspekty, které podle něj odpovídají temným stránkám lidské duše, na Západě často chybí.¹⁹

Konkrétní projevy západního orientalismu sleduje Bishop na čtyřech základních aspektech tibetského buddhismu – jeho nauce, rituální praxi, tradici a organizaci. Nauka tibetského buddhismu je na Západě velmi často spojována s Tibetskou knihou mrtvých (tib. Bardo thödol), která byla poprvé publikována na Západě úsilím Waltera Evans-Wentze v roce 1927 a dočkala se řady překladů do mnoha světových jazyků.²⁰

16 *Alexandra David-Neelová*, *Mystikové a magové Tibetu*, Praha: Elfa 1998. *Květoslav Minařík – Alexandra David-Neelová*, *Pronikavý vhléd*, Praha: Canopus 1993.

17 *Peter Bishop*, *Dreams of Power, Tibetan Buddhism and the Western Imagination*, London: The Athlone Press 1993.

18 *Bishop*, *Dreams of Power ...*, str. 18.

19 *Bishop*, *Dreams of Power ...*, str. 19.

20 *V roce 1975 vyšel anglický překlad Francescy Fremantle a Chögyam Trungpy, a v roce 1994 překlad Roberta Thurmana. Tibetská kniha mrtvých byla přeložena také do italštiny Guiseppe Tuccim (1949), do němčiny Evou K. Dargay (1977), polštiny (1985), maďarštiny (1986) a čínštiny (1974). V češtině vyšla poprvé již v roce 1938 péčí Aloise Trčky pod názvem Bardo Thedol. Tibetská kniha mrtvých, Praha 1938. V překladu z tibetštiny pod názvem Tibetská kniha mrtvých. Bardo thödol (Vysvobození v bardu skrze naslouchání), překl. Josef Kolmaš, Praha: Odeon 1991 (1. a 2. vyd.), 1995 (3. opravené a rozšířené vyd.), 1998 (4. opravené a rozšířené vyd.).*

Tibetská kniha mrtvých se na Západě stala předmětem dalších výkladů, nejznámější představuje psychologický komentář Carla Gustava Junga z roku 1935. A později v šedesátých letech 20. století Tibetskou knihu mrtvých použili jako předlohu pro svého průvodce po drogovém tripu nazvaného *The Psychedelic Experience* Timothy Leary, Ralph Metzner a Richarda Alpert.²¹

Podobně jako může být Tibetská kniha mrtvých na Západě redukována na průvodce, tak i praxe tibetského buddhismu bývá chápána jako vyspělá technika k rozvíjení „nadpřirozených“ psychických sil. Bishop však upozorňuje na to, že praxe tibetského buddhismu je silně svázána s kulturním prostředím a pouhý přenos těchto technik nezaručuje stejné výsledky na Západě.²² Bishopova studie také upozorňuje na změny v organizační struktuře tibetského buddhismu na Západě, především narušení rovnováhy mezi tibetským buddhismem a bönem.

Bishopova práce byla zlomová v bádání o západních představách o Tibetu, které přijala jako předmět objektivního, soudy nezatíženého studia.

Označení „mýtus Šangri-la“ pro západní představy o tibetském buddhismu je však nepřesné, neboť označuje jen jednu z možných podob tibetského buddhismu na Západě. Západní představy o Tibetu totiž nelze všechny zařadit do okruhu idealizovaných snů o Šangri-la, jako se o to pokouší Bishop. Tibetský buddhismus byl a dosud je na Západě prezentován také v negativním světle. Bishopova teze o přenosu pouze „pokojné podoby“ tibetského buddhismu na Západ neodpovídá skutečnosti. Opomíjí totiž západní tradici negativního pohledu na tibetský buddhismus, která sahá od zpráv prvních katolických misionářů²³, přes hroživé vize okultistů²⁴ až do současnosti²⁵. Tento přístup se projevil například v označení tibetského buddhismu jako „lamaismu“.

Obzor Bishopovy práce tedy tvoří „mýty o Šangri-la“, odvrácená strana západního pohledu na tibetský buddhismus se stala předmětem bádání až o několik let později v díle tibetologa Donalda Lopeze.

Lopez nejprve nastínil problematiku západních obrazů tibetského buddhismu v souvislosti se Saidovou koncepcí orientalismu. Způsob, jakým Západ přistupuje k Tibetu, Lopez označil v roce 1994 „orientalismem nového věku“. Charakteristickým rysem klasického orientalismu, jak jej popsal Said, byla snaha ospravedlnit kolonialismus a imperialismus pomocí západních představ o Orientu.²⁶ Orient byl představován jako zaostalý, barbarský protipól civilizovaného a vyspělého Západu, který jako starší bratr přebírá zodpovědnost za další vývoj Orientu. Orient představoval pro Západ určitou kontrastní plochu, vůči níž se sám vymezoval. V „orientalismu nového věku“ tento protiklad dobra a zla ztělesňují Tibet a Čína. Tibet před

21 Timothy Leary – Richard Alpert – Ralph Metzner, *The Psychedelic Experience: A Manual based on the Tibetan Book of the Dead*, <http://www.lycaem.org/books/psychedelic-experience> (12. 10. 2000).

22 Bishop, *Dreams of Power ...*, str. 86.

23 Srov. např. Ippolito Desideri, *Cesta do Tibetu*, Praha: Odeon 1976. P. Evariste-Régis Huc, *Cesta do Lhasy*, Praha: Mladá fronta 1971.

24 Ferdinand Ossendowski, *Zemí lidí, zvířat a bohů*, Praha: Volvox Globator 1993. Jean Merqués-Rivière, *Ve stínu tibetských klášterů*, Praha: Symposion 1948, 2. vyd. Brno: Yetti 1991. Alec Maclellan, *Agartha, ztracená podzemní říše*, Praha: Ivo Železný 1999.

25 Victor und Victoria Trimondi, *Der Schatten des dalai Lama. Sexualität, Magie und Politik im tibetischen Buddhismus*, Düsseldorf: Patmos 1999. Victor und Victoria Trimondi, *Hitler – Buddha – Krishna. Eine unheilige Allianz vom Dritten Reich bis heute*, Wien: Ueberreuter 2002.

26 Donald Lopez, „*New Age Orientalism. The Case of Tibet*“, *Tibetan Review* 1994/5, 29, str. 17.

rokem 1950 je idealizován jako vzor pro mnoho příznivců na Západě, naopak Čína je démonizována.

Šakja i Lopez vidí v těchto fantaziích o Tibetu ohrožení úsilí o tibetskou nezávislost. Pokud je Tibetu přisouzena určitá role v imaginárním systému opozic (jakkoliv je to role „hodného“ hrdiny), Tibet je tím vyloučen ze skutečného světa a Tibetánům je tak znemožněno podílet se na reálném životě své země.

Ve skutečnosti se Lopez sám stal tím, kdo zasáhl do života tibetského buddhismu na Západě. Svou roli v přenosu tibetského buddhismu na Západ popisuje v příspěvku *Foreigner at the Lama's Feet* ve sborníku *Curators of the Buddha. The Study of Buddhism under Colonialism*.²⁷ Lopez se ocitl mezi těmi americkými studenty, kteří měli zájem a možnost podílet se na zachování alespoň části tibetské tradice, jejímiž nositeli byli stárnoucí lamové žijící v indickém exilu. V průběhu roku 1979 s pomocí lamy Ješe Thubtāna (*Je šes thub brtan*) pracoval Lopez na překladu textu filozofické školy mádhjamiky. Lamovy komentáře nahrával na magnetofon, přehrával a hledal oporu pro jeho argumenty v tibetských textech. Na rozdíl od orientalistů 19. století nepoužíval lamy jako „chodícího slovníku“, ale s jeho pomocí se snažil vyložit smysl textu tak, jak byl tradován z lamy na žáka po celá staletí. Lopez sám se nestal „správcem“ buddhismu, který by formoval a interpretoval poznání, jež mu předal lama. Pozici převahy Západu nad buddhismem jak ve smyslu geografickém, tak ve smyslu zpracování a interpretace buddhistické filozofie a textů (typickou pro orientalisty 19. a počátku 20. století) nahradil dialog a spolupráce.

Bádání o tibetském buddhismu na Západě věnují pozornost nejen religionisté, ale i orientalisté, etnologové či antropologové. Projevem této reflexe byla konference nazvaná *Mythos Tibet*, která se konala v květnu 1996 v Bonnu. Výsledkem tohoto symposia byl obsáhlý sborník studií řady odborníků.²⁸ Jednotlivé studie pokrývají velmi rozsáhlé spektrum nejen západních interpretací tibetského buddhismu, ale přináší také zcela nový aspekt této problematiky, totiž nacistické představy o Tibetu a Tibetu v čínském umění a propagandě. Expedice do Tibetu vedená Ernstem Schäferem²⁹ roku 1939 a dokumenty svědčící o zájmu nacistů o Tibet totiž do té doby nebyly podrobeny věcné analýze. Vztah nacistů k Tibetu byl dříve v centru zájmu především autorů „okultní“ literatury.³⁰ Podobně i téma čínské interpretace Tibetu a tibetského buddhismu dosud nebylo badateli reflektováno.

Bohatou diskusí na téma západní imaginace a tibetský buddhismus završila práce Donalda Lopeze *Prisoners of Shangri-la*,³¹ která je v této oblasti stěžejní. Lopez v ní sleduje různé přístupy ke studiu tibetského buddhismu na Západě, jeho analýza však není pokusem odlišit „dobrou tibetologii“ od špatné, oddělit fakta od

27 Donald Lopez (ed.), *Curators of the Buddha. The Study of Buddhism under Colonialism*, Chicago: University of Chicago Press 1995.

28 Thierry Dodin – Heinz Räther (hrsg.), *Mythos Tibet. Wahrnehmungen, Projektionen, Phantasien*, Köln: DuMont 1997.

29 Ernst Schäfer, *Geheimnis Tibet. Erster Bericht der Deutschen Tibet-Expedition 1938/1939*, München: F. Bruckmann 1943.

30 Jacques Bergier – Louis Pauwels, *Les Mâtins des Megiciens*, Paris: Gallimard 1960. Český pod názvem *Jitro kouzelníků. Úvod do fantastického realismu*, Praha: Svoboda 1990. Trevor Ravenscroft, *Kopí osudu. Okultní moc kopí, kterým byl Ježíš bodnut do boku ...*, Brno: Books 1998.

31 Donald Lopez, *Prisoners of Shangri-la*, London & Chicago: The University of Chicago Press 1998.

fikce nebo vědecký pohled od populárního, ale jedná se o ukázání jejich setkávání, sbíhání“.³² Ostré hranice mezi tím, co Agehananda Bharati označil jako „rampaismus“ a „autentický“ tibetský buddhismus, neodpovídají skutečnému stavu. Obě tradice se totiž setkávají a prolínají. Stejně tak je z Lopezova díla patrný odstup od hodnocení přisuzující autentickému tibetskému buddhismu kladné znaménko a naopak „imaginárním Tibetům“ záporné.

Odlišně od Bishopa Lopez reflektuje skutečnost, že „imaginárních Tibetů“ je celá řada, není to jen Šangri-la. Západní představy o Tibetu se vyvíjely a hodnocení tibetského buddhismu na Západě prodělalo překvapivý obrat od odsuzování „lamaismu“ k idealizování Tibetu jako „Šangri-la“.

Bishop vycházel ve svém postupu z jednotlivých aspektů tibetského buddhismu jako systému věr a praktik, oproti tomu Lopez studuje již jeho odraz na Západě. Především jeho analýza termínu „lamaismus“ a jeho použití je velmi přínosná. Problém překladu tibetských textů, který již nastínil ve sborníku *Curators of the Buddha*, rozvádí v kapitole věnované překladům a interpretacím *Tibetské knihy mrtvých*, která je často prezentována jako odraz „základních a věčných pravd vesmíru“.³³ Obrovský podíl na utváření představ o Tibetu mělo dílo již zmíněného Lob-sanga Rampa, jemuž se Lopez též podrobně věnuje.

Z těchto zdrojů, z překladů tibetských textů, jejich chybné interpretace a z živé fantazie některých autorů vyrůstají okolo skutečného Tibetu vysoké zdi. Toto vězení však omezuje člověka na obou stranách. Těmi vězni Šangri-la jsou Tibeťané, těmi vězni vlastních iluzí jsou i lidé na Západě.

Šangri-la jako uskutečněná vize

Zpočátku bádání o západních obrazech tibetského buddhismu zdůrazňovalo hluboký předěl mezi „skutečným“ tibetským buddhismem a jeho odrazem. Představy o Tibetu jako Šangri-la však nezmizely poté, co byly pojmenovány a odhaleny. Naopak se stávají čím dál skutečnějšími. Zatímco etnický Tibet pomalu mizí z mapy, naopak Šangri-la nabývá stále jasnějších kontur. A to nejen na filmovém plátně v podobě hollywoodských filmů jako jsou *Šedm let v Tibetu* či *Kundun*. Ironií osudu je skutečnost, že Šangri-la nyní reálně existuje na čínských mapách. Pod označením Šangri-la se dnes skrývá bývalý tibetský autonomní okres Dečhen ležící v jihovýchodním cípu Tibetu.

„Imaginární“ Tibet nalézá v současnosti stále více výrazových prostředků, což reflektují i někteří badatelé. Zatímco Bishopovy i Lopezovy studie měly své těžiště v kritice textů a ostatní média ponechávali jako okrajová, v posledních dvou letech jsou tyto jejich studie doplňovány o zpracování vizuálních pramenů jako jsou filmy, komiksy a reklama.

Bharatiho představa, že tibeťští lamové budou vyvracet z kořenů naivní představy a fantazie o tibetském buddhismu, se nepotvrdila. Došlo k určitému vzájemnému propojení exilového tibetského buddhismu a západních představ v poměrně dobře fungující symbiózu. Podobně jako dříve Evans-Wentz překládal *Tibetskou knihu mrtvých* s pomocí Kazi Dawa Samdupy, dnes se Tibeťané podílí na natáčení

32 Donald Lopez, *Prisoners of Shangri-la, London & Chicago: The University of Chicago Press 1998, str. 13.*

33 Donald Lopez, *Prisoners of Shangri-la ... , str. 72.*

filmů. Exilový buddhismus se tak nyní podílí na zhmotňování vize, jíž často i sám podléhá. Již vůbec nejde o rozlišení „fikce“ od „skutečnosti“, v této symbióze si totiž obě strany poskytují navzájem obojí – zatímco Steven Seagal podpoří Ningmapu reálnými penězi, ona mu poskytne titul tulku (který řada lidí pokládá za neopraveněný či koupený). A naopak, při natáčení filmu *Sedm let v Tibetu*, které probíhalo v Andách roku 1996, Tibeťané představovali ten „skutečný“ tibetský prvek pro film, na oplátku mohli prožít alespoň několik týdnů v „imaginárním“ Tibetu, jehož kulisy vyrostly v jihoamerických horách, které jim alespoň na chvíli poskytly iluzi domova.³⁴ Velmi výstižně tyto vztahy mezi Tibetem a Západem odráží ve své studii *Virtual Tibet* Orville Shell.³⁵

Nejnovější příspěvek v bádání o interpretaci tibetského buddhismu na Západě představuje publikace Martina Brauena *Traumwelt Tibet. Westliche Trugbilder*.³⁶ Brauen svou studii postavil na analýze obdivuhodného množství především obrazového materiálu, který pochází ze širokého časového rozpětí. Brauen představuje nepřeborné množství různých obrazů Tibetu, které jsou čtenáři předkládány v chronologickém pořadí.

Stejně jako se s dobou měnila témata, která byla pokládána pro Tibet za reprezentativní, tak se měnily i způsoby jejich ztvárnění. Představy křesťanských misíonářů o Tibetu Evropanům zprostředkovaly rytiny, v moderní době Tibet vystupuje na filmovém plátně, stává se atraktivním prostředím komiksových příběhů, účinkuje v reklamě a tibetské motivy se ocitají na předmětech denní potřeby.

Ve své publikaci Brauen rozdělil obrazy Tibetu do čtyř velkých oddílů. Prvnímu dominují rytiny spisu *China illustrata* vydaného Athanasielem Kircherem roku 1667 v Amsterdamu.³⁷ Druhá část je přehledkou „okultních“ představ o Tibetu, které vycházely z prostředí theosofů a později nacistických ideologů. Třetí sál Brauenovy galerie oplývá fantastickými představami, které vykouzlil ve svých románech Lobsang Rampa alias Cyril Hoskin. Nadpřirozené schopnosti lamů, které ve svých knihách vylíčil, se staly věčným tématem komiksových dobrodružství.

Exotické prostředí Tibetu začal využívat také film. Čtvrtou část Brauenovy knihy tvoří materiál z filmů devadesátých let 20. století a předměty využívající tibetských motivů, ať už v reklamě či přímo na prodávaném výrobku (od popelníků (!) přes náramkové hodinky až k módnímu oblečení). Právě zpracování tibetských motivů v reklamě a obchodní sféře je zcela novou, dosud neprobádanou oblastí.

Atraktivní a mnohdy zábavná povaha zkoumaného materiálu vedla Brauena k uspořádání výstavy v Curychu, která byla posléze přenesena do Grazu.³⁸ Problematika „vysněného“ Tibetu tak byla prezentována širší veřejnosti.

Přestože je Brauenova studie velmi obsáhlá, není a ani nemůže být vyčerpávající. Jen okrajově se například zmiňuje o tibetském umění na Západě či využití tibetské medicíny například v okruhu péče o zdravý životní styl.

34 Orville Shell, *Virtual Tibet. Searching for Shangri-La from the Himalayas to Hollywood*, New York: Metropolitan Books 2000, str. 162–181.

35 Shell, *Virtual Tibet* ...

36 Martin Brauen, *Traumwelt Tibet. Westliche Trugbilder*, Bern–Stuttgart–Wien: Haupt 2002.

37 Graham Sandberg, *The Exploration of Tibet, History and Particulars*, Delhi: Cosmo Publications 1987, str. 27–29.

38 *Výstava Traumwelt Tibet. Westliche und Chinesische Tugbilder se konala v městském muzeu Graz ve dnech od 5. října do 24. listopadu 2002.*

V současnosti tak lze pozorovat proces „zhmotňování“ vize Tibetu jako Šangri-la. Hollywoodské zpracování uvádí „imaginární“ Tibet v život, stává se dokonce „reálnější“, než jeho předloha.

Jaké jsou příčiny tohoto stavu možná pomůže podhalit následující rozhovor s ilustrátorem Petrem Sisem, synem Vladimíra Sise, který navštívil Tibet v padesátých letech 20. století, aby tam natočil společně s Josefem Vaníšem dokument o jeho „osvobození“. Petr Sís napsal a nakreslil knížku o Tibetu pro svého otce, o tom jak a proč vznikala se svěřil redaktorovi:

„Kouzelné bylo, že jsem knížku mohl osobně předat dalajlamovi v buddhistickém klášteře ve Švýcarsku. Měl jsem na sobě šál, který dal dalajlama tenkrát – 28. listopadu 1954 –, když se setkali, tátovi. Jako dítě jsem všechno, co o Tibetu vyprávěl považoval za pohádky: dalajlama mi připadal jako jednoznačně pohádková bytost. Takže jsem potkal člověka z pohádky. Kdo má takové štěstí? Otec byl v Tibetu jako první Čechoslovák a naši rodinu to poznamenalo. Já jsem napsal a namaloval knížku, sestra dělá tibetské čaje, bratr jel do Tibetu, aby viděl zem, kde byl táta ...

R: A vy jste někdy v Tibetu byl?

Sís: Nebyl.

R: Proč?

Sís: Nostm ho v srdci. Nechci přijít o dětský sen.³⁹

Literatura

- Agehananda Bharati, „Fictitious Tibet: The Origin and Persistence of Rampaism“, *Tibet Society Bulletin* 7, 1974. Převzato z internetu <http://serendipity.magnet.ch/baba/rampa.html> (9. 1. 2001).
- Peter Bishop, *Dreams of Power, Tibetan Buddhism and the Western Imagination*, London: The Athlone Press 1993.
- Martin Brauen, *Traumwelt Tibet. Westliche Trugbilder*, Bern–Stuttgart–Wien: Haupt 2002.
- Thierry Dodin, Heinz Räther (hrsg.), *Mythos Tibet. Wahrnehmungen, Projektionen, Phantasien*, Köln: DuMont 1997.
- Donald Lopez, „New Age Orientalism. The Case of Tibet“, *Tibetan Review* 1994/19, str. 16–20.
- Donald Lopez, *Prisoners of Shangri-la*, London & Chicago: The University of Chicago Press 1998.
- Donald Lopez (ed.), *Curators of the Buddha. The Study of Buddhism under Colonialism*, Chicago: University of Chicago Press 1995.
- Edward W. Said, *Orientalism. Western Conceptions of the East*, London: Penguin Books 1995.
- Tsering Shakya, „Tibet and the Occident. The Myth of Shangri-la“, *Tibetan Review* 1992/1, 27, str. 13–16.
- Orville Shell, *Virtual Tibet. Searching for Shangri-La from the Himalayas to Hollywood*, New York: Metropolitan Books 2000.

Autorka dokončila studium na FF MU v Brně, obor religionistika – historie.